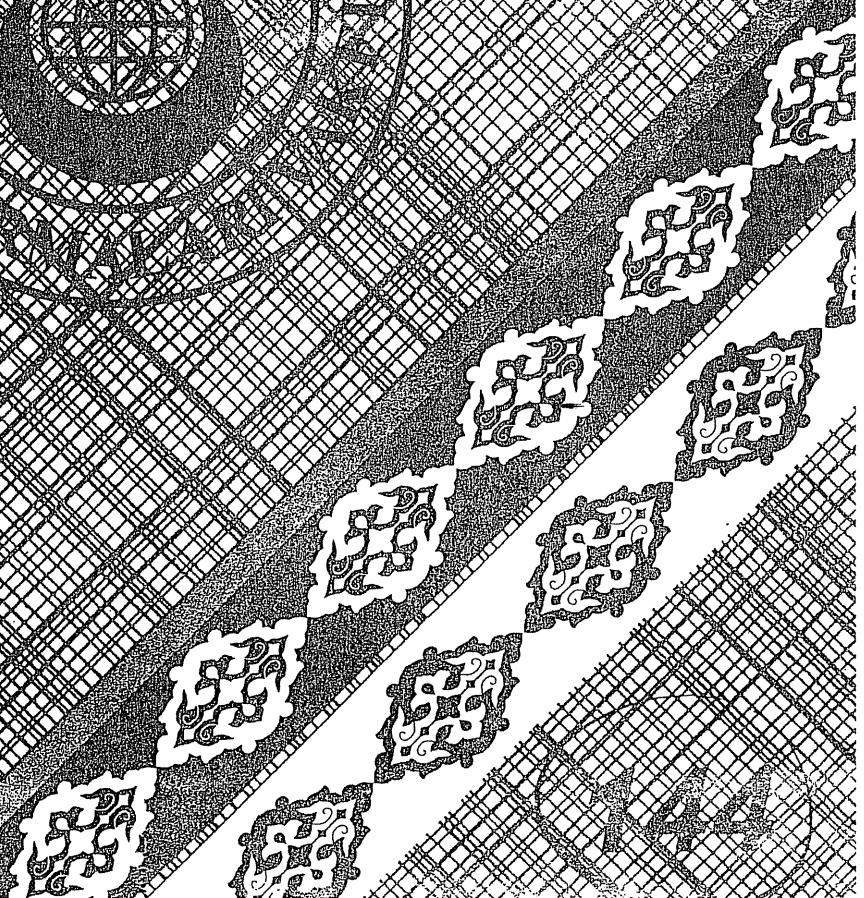
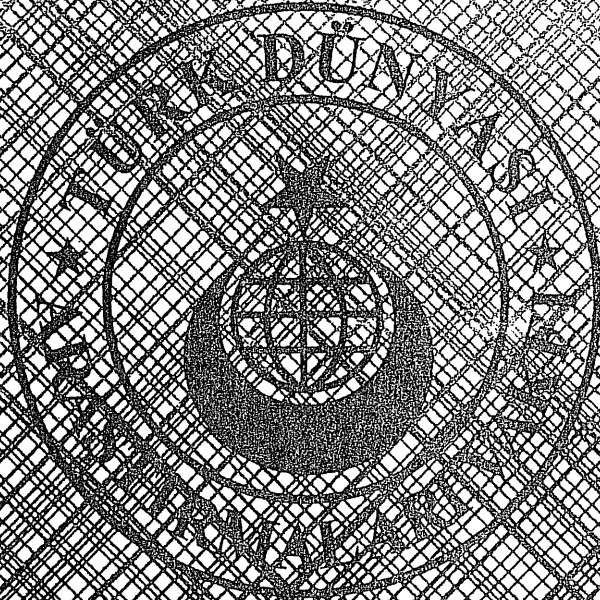

ARASTIRMALARI

1983

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI

İki Ayda Bir Yayınlanır

Sahibi

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Adına
Prof. Dr. Turan YAZGAN

Yazı İşleri Müdürü

Saadet Pinar YILDIRIM

Yayına Hazırlayanlar

İlyas TOPSAKAL -Metin KÖSE

Dizgi

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
Yuluğ Tekin Dizgi Merkezi

İdarehane

Kemalpaşa Mah. Bukalı Dede Sok.

No: 4 - Saraçhane/İstanbul

Tel: 0(212) 511 10 06 - 511 18 33

Belgegeçer: (0 212) 520 53 63

e-posta: tdav@turan.org

Posta Çeki Hesabı: 141720

Vakıfbank Beyazıt Şubesi 2002502

Adedi

8.000.000 TL.

1 Yıllık Yurt Dışı Abonelik

50 \$ veya karşılığı TÜRK LİRASI

1 Yıllık Yurt İçi Abonelik

48.000.000 TL

Baskı

144

HAZİRAN 2003

TÜRKİYE'DE DOLU YAĞIŞININ ZARARLARI VE DOLU SİGORTASI

Dr. Mehmet Akif CEYLAN 149

RİBÂTLAR

Muhyu Hilâl es-SERHÂN - Çev: Aydın ÇELİK 161

8 TEMMUZ 1916 TARİHLİ ÇAR II. NİKOLA FERMANI VE TÜRKİSTAN'DA 1916 YILI GENEL AYAKLANMASI

Ercan ÇELEBİ 183

XIX. YÜZYILIN SONLARINDA ADANA SANCAĞINDA MÜSLÜMANLAR VE GAYRİMÜSLİMLER

Yrd. Doç. Dr. Adem TUTAR 197

“ÇOCUKLARIMIZA NEŞİDELER”DEN “ÇOCUKLARIMIZA ŞİİRLER”E DEĞİŞEN DEĞERLERİN DİLDEKİ İZLERİ

Yrd. Doç. Dr. Hayriye TOPÇUOĞLU 207

TANINMIŞ TÜRK DİLİ BİLİMCİSİ EBU HAYYAN'IN ÇALIŞMALARI HAKKINDA BİRKAÇ SÖZ

Ergali ESBOSIN 221

ÖMER HAYYAM'IN NEVRÛZ-NÂME'Sİ HAKKINDA

Arş. Gör. Abid Nazar MAHDUM 227

KİTAP TANITMA

Ayhan İNAL 233

KİTAP TANITMA

Mustafa DEMİR 235

HAKEM HEYETİ

ADALI,
ALPER,
ASLANAPA,
ATLIĞ,
AYNURAL,
BAYAT,
BEYOĞLU,
BOLJUROVA,
BUTANAYEV,
ÇAKMAKÇI,
ÇANDARHOĞLU,
ÇAY,
ÇERVONOJE,
ÇORATIGİN,
DEMİRHAN,
DEVLET,
DİLARA,

DIYARBEKİRLİ,
DÜĞER,
ELİYARLI,

EMECEN,
EMİL,
ENGİNÜN,
ERCİLASUN,
ERKAL,
GAYFULİN,
GENÇ,
GÖKLENOV,

HACIOĞLU,
İSPİR,
KAL'A,
KANYILMAZ,
KARAAĞAÇ,
KARATAŞ,
KINACIOĞLU,
KIRZIOĞLU,
KİTAPÇI,
KODAMAN,
KURAKOV,
KUŞOĞLU,
KÜÇÜK,
NASKALI,
NESEPOVA,
ÖZBAŞ,
ÖZDOĞAN,
ÖZTÜRK,
ÖZYURT,
SEYİDOĞLU,
SÖYEGOV,

Prof. Dr. Sacid
Prof. Dr. Yusuf
Prof. Dr. Oktay
Prof. Dr. Nevzat
Prof. Dr. Salih
Prof. Dr. Ali Haydar
Prof. Dr. Süleyman
Prof. Dr. İsengül (Kırgızistan)
Prof. Dr. Viktor (Hakas)
Prof. Dr. Lütfi
Prof. Dr. Gülçin
Prof. Dr. Abdülhaluk
Prof. Dr. Svetlana (Rusya)
Prof. Dr. TinçtibeK (Kırgızistan)
Prof. Dr. Ayşegül
Prof. Dr. Nadir
Prof. Dr. Gafitullina
(Özbekistan)
Prof. Dr. Nejat
Prof. Dr. İ. Hakki
Prof. Dr. Süleyman
(Azerbaycan)
Prof. Dr. Feridun
Prof. Dr. Birol
Prof. Dr. İnci
Prof. Dr. Ahmet Bican
Prof. Dr. Mustafa
Prof. Dr. Vasili (Tataristan)
Prof. Dr. Reşat
Prof. Dr. Abdülcebbar
(Türkmenistan)
Prof. Dr. Necdet
Prof. Dr. Eyüp
Prof. Dr. Ahmet
Prof. Dr. İbrahim
Prof. Dr. Günay
Prof. Dr. Şaban
Prof. Dr. Naci
Prof. Dr. Fahrettin
Prof. Dr. Zekeriya
Prof. Dr. Bayram
Prof. Dr. Lev P. (Çuvaşistan)
Prof. Dr. Zeki
Prof. Dr. Abdurrahman
Prof. Dr. Emine Gürsoy
Prof. Dr. Roza (Türkmenistan)
Prof. Dr. Emin
Prof. Dr. Türker (Amerika)
Prof. Dr. Necdet
Prof. Dr. Hasan
Prof. Dr. Halil
Prof. Dr. Muratgeldi

SÜMER,
ŞAHİN,
ŞAYHULOV,
TAŞAĞIL,
TATARLI,
TOPBAŞ,
TUGUJEKOVA,
TULUM,
TURAL,
TURAN,
TÜRKDOĞAN,
UNAY,
ÜNLÜ,
VAHAPZADE,
VARBAN,
YAKIT,
YAZGAN,

YUSUPOV,
AKÇURA,
BOZKURT,

ÖNER,

Prof. Dr. Sabri
Prof. Dr. İlhan
Prof. Dr. Almas (Başkurdistan)
Prof. Dr. Ahmet
Prof. Dr. İbrahim (Bulgaristan)
Prof. Dr. Mümtaz Turgut
Prof. Dr. Valentina (Hakas)
Prof. Dr. Mertol
Prof. Dr. Sadık Kemal
Prof. Dr. Kâmil
Prof. Dr. Orhan
Prof. Dr. Cafer
Prof. Dr. Selçuk
Prof. Dr. Bahtiyar (Azerbaycan)
Prof. Dr. Stefan
Prof. Dr. İsmail
Prof. Dr. Turan

Prof. Dr. Ruzal (Tataristan)
Doç. Dr. Ergünöz
Doç. Dr. Veysel

Doç. Dr. Mustafa

ÖMER HAYYAM'IN NEVRÛZ-NÂME'Sİ HAKKINDA

Abid Nazar MAHDUM*

ÖZET

Yazar, Ömer Hayyam tarafından yazılan Nevruz-nâme'de geçen 'Nevruz' ile ilgili motifleri çalışmıştır. Makalede, Hayyam'ın kişiliği ile ilgili kısa bir bilgi verildikten sonra, kitapta geçen nevrüz ve nevrüz ile ilgili yapılanları özetleyerek açıklar.

Sonuç kısmında ise, Nevruz-nâme'nin sadece nevrüz ile ilgili bir kitap olmadığı, kültürümüzle ilgili bazı ipuçları da içerdiği ifade edilir.

Anahtar Kelimeler: Ömer Hayyam, Nevruz, Burç, Mihregân, Kabisa.

Nevrûz-nâme, pek alışık olmadığımız bir tarz, farklı bir yaklaşım sergileyen bir eserdir. Dolayısıyla bu inceleme sırasında zihinlerde soru işareti bırakacak noktaların açıklığa kavuşmasına yardımcı olacağını düşünerek eserin yazarı hakkında lüzumu kadar bilgi vermeyi uygun bulduk.

Selçuklular döneminin tanınmış bilgin ve şairi Ömer Hayyam, astronomi ve matematik alanındaki çalışmaları ile öne çıkmış, rubaileri ile ün kazanmıştır. Hayyam'ın İbni Sina'nın öğrencisi olduğu iddia edilmiş, bu konuda gösterilen delillerden biri onun, İbni Sina'dan "Muallim-i men efdalü'l-müteahhirîn, şeyhu'r-re'is Ebû Ali Sinâ-yı Buhârî" şeklinde bahsetmesidir.¹ Hasan Sabbah ve Nizamü'l-mülk'le olan dostluğu, çocukluk döneminde beraber ders aldıklarına dayandırılmıştır. Ancak, Nizamü'l-mülk'ün yaşının uygun olmayışı sebebiyle onun Hayyam ve Hasan Sabbah ile birlikte ders almış olması gerçekçi bulunmamıştır.²

* Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

¹ Zebihullah Safa, *Tarih-i Edebiyat der-İran*, C. 2, Tahran, Kitab-furuşi-i İbni Sina, 1339, s. 523.

² Zebihullah Safa, *a.e.e.* s. 526-527.

Hayyam'ın lügat, fıkıh ve tarih konusunda da alim olduğu, ama hikmet ve riyâzi-yâtta en zirvede olan kişilerden birisi kabul edildiği bildirilmiştir. Astronomi alanında da yüksek bir yere sahip olan İmam Gazali'nin bile bu konuda bazı şeyleri ona danıştığına dair bilgiler mevcuttur: "Bir gün imam Gazali, gökteki kutup cüzlerinden birinin yerinin tayini hususunda ona bir soru sorar. Hayyam, lafı uzattıkça uzattır ve nihayet öğlen ezanı okunur. Bunun üzerine İmam Gazali "...ve câe'l-pakku ve zehake'l-bâtil..."³ diyerek yerinden kalkar."⁴

Büyük mutasavvıf Necmeddîn-i Râzî, Hayyam'ı "dehrî" ve "tabâyi'î" (yani zamanın sonsuz olduğuna, inanıp ahireti inkar eden, ruhun da cesetle birlikte öldüğüne inanan, tabiatı yaratıcı bilen) bir feylesof saymıştır. Buna delil olarak onun iki rubaisini göstermiştir.⁵ Bu noktada gözden kaçırılmaması gereken bir şey vardır. O da Hayyam'ın rubailerinin arasına birçok sahtelerinin de karışmış olduğudur. Hayyam'ın dostlarının efsaneler meydana getirerek onu, kendi hayallerinde uydurdukları masallara benzer bir kılığa sokmak istediklerini belirten Rüştü Şardağ, bu konuda şöyle der: "...Hayyam'ın bazı mısraları veya büsbütün bazı rubaileri ortadan kaldırılıp onların yerine arzu edilenler - tabii yakıştırılmaya çalışılarak - ileriye sürülmüştür... O binlerce rubai içinde Hayyam, gökler bilgini, matematikçi ve felsefeci Hayyam, yüz çeşit karakterin adamı olup çıkmıştır."⁶ Buna rağmen M. Minevi, Yukarda bahsi geçen iki rubainin Hayyam'a ait olduğunu ve onun dehrden (zaman, tabiat, Dünya) başka bir yaratıcı tanımadığını düşünür."⁷

Hüseyin Daniş, bazı rubailerin Hayyam'a ait olmadığını savunurken onun açıkça dine muhalefet etmeyeceğini dile getirmiştir: "Hayyam..., hiçbir vakit böyle alenen ilhâd-furûşluk etmemiş ve kabaca dinsiz görünmek suretiyle kendi namı etrafında bir hâle-i şöhret çizmek istememiştir. Böyle manasız zevzeklikler etmiş olsa idi, onu hiçbir padişah, kendine nedim itihâz etmez idi."⁸ Gerçekten Sultan Melikşah, onu nedimlerinin makamında oturturken Hakan Şemsü'l-müluk ona tahtında kendi yanında yer vermiştir. Ancak Sultan Sencer'in ondan hoşlanmadığı nakledilir.⁹ Doğrusu Hayyam'ın zamanın padişahları tarafından nasıl bir hoşgörü ile itibar gördüğü araştırılmaya değer.

Hayyam, bütün bilgeliğine rağmen kötü huylu, hırçın tabiatlı biri olarak gösterilir. Çok keskin bir zekaya sahiptir. İsfahan'da bir kitabı yedi kere okuyarak ezberlemiş, Nişabur'a döndüğünde de bu kitabı ezberden kaleme almıştır. Bunu kitabın aslıyla karşılaştırdıklarında iki kitap arasında az bir fark olduğu görülmüştür. Hayyam'ın eser yazmada ve ilim öğretmede cimri olduğu da kaydedilmiştir.¹⁰ Ancak Hayyam'ın eserlerinin sayısına bakıldığında onun üreticilik yönünün de pek küçümsenemeyeceği istikametinde bir kanaat hasıl olmaktadır. Şairin eserlerini şöyle sıralayabiliriz:

1. *Fi'l-berâhîn Alû Mesâ'ili'l-Cebr ve'l-Mukâbele*. 2. *Risâle fi Şerhi Mâ eşkelemin Müsâdereti Kitâb-ı Oklides*. 3. *Muhtasar fi't-tab'ıyyât*. 4. *Risâle fi Külliyyâtı'l-vücûd*. 5. *Risâletü'l-kevn ve'l-teklîf*. 6. *Müşkilâtü'l-hisâb*. 7. *Mîzânü'l-hikme*. 8. *Le-*

³ Kuran-ı Kerim, İsrâ, 17/81: "Hak geldi; bâtil zâil oldu."

⁴ Zebihullah Safa, *a.g.e.*, s. 524-525.

⁵ Omar Hayyam, *Nevrûz-nâme*, Haz. Müctebâ Minevî (Minovi), Tahran, Kitâb-hâne-i Kâve, 1933, s. 19, (Dibaçe).

⁶ Ömer Hayyam, *Rubailer (Seçmeler)*, Tercüme: Rüştü Şardağ, İstanbul, MEB, 1990, s. 5.

⁷ Omar Hayyam, *Nevrûz-nâme*, s. 19 (Dibaçe).

⁸ Hüseyin Daniş, *Rıza Tevfik, Rubâiyyât-ı Ömer Hayyam*, İstanbul, 1922.

⁹ Zebihullah Safa, *a.g.e.*, s. 525.

¹⁰ *a.e.*, s. 524.

vâzümü'l-Emkine. 9. Kitâbu 'ş-şifâ. 10. Risâle fihâ el-ihdiyâl li Ma'rifeti Mikdâri'z-zeheb ve'l-Fiddati fî Cismin Mürekkebîn. 11. Ravzatü'l-kulûb. 12. Risâle-i Vücûdiyye. 13. Nevrûz-nâme.

Farsça, Arapça ve Tazice şiirler yazar Hayyam'ın özellikle rubaileri birçok dile tercüme edilmiştir. Ayrıca bugün bazı üniversitelerde okutulan yüksek matematik ve cebir derslerinde Hayyam'ın bulgu ve çözüm metotlarının da belirtildiği ifade edilmektedir.¹¹

Selçuklu sultanı Celaleddin Melikşah bin Alp Arslan h: 467 (M. 1074/1075) tarihinde bir çok hey'et-şinası (astronomi alimini) toplayarak eski İran takvimini hey'et, rasat ve hesapları neticelerine göre ıslah ve tanzim etmelerini istedi. Ömer Hayyam da bu alimlerin arasında bulunuyordu.¹² Hayyam, *Nevrûz-nâme* adlı eserinde eski İran takvimi ile ilgili bilgiler vermiştir. Bu olayla *Nevrûz-nâme*'nin kaleme alınması arasında bir ilişkinin bulunması ihtimalinden söz edilebilir.

NEVRÛZ-NÂME

Varlığı F. Rosen tarafından bildirilen, ("The Quatrains of O. Khayyam newly translated, London 1930, s. 5-18) *Nevrûz-nâme*'nin Berlin yazmasına dayandırılarak "dîbâçe", notlar ve bir lügatçe ile Mücteba Minevi tarafından 1933'te basılmıştır. İncelememizde bu neşri esas aldık. Bu baskıya göre *Nevrûz-nâme*'nin ilk 19 sayfasının doğrudan nevrûzla ilgili olduğunu görüyoruz. Ayrıca *Nevrûz-nâme*'nin 1990 yılında Taşkent'te basılan Özbekçe tercümesinden de yararlandık.¹³ Bu Özbekçe *Nevrûz-nâme*'nin sonunda şairin rubailerinden örneklerin bulunduğu bir bölüm ile bazı özel terimlerin açıklandığı izahlar kısmı vardır. Giriş kısmında ise Ömer Hayyam hakkında bazı bilgiler aktarıldıktan sonra *Nevrûz-nâme* risalesiyle ilgili kısa bir değerlendirme yer almıştır. Bu kısım Asror Samat tarafından kaleme alınmıştır.

Nevrûz-nâme'nin, birçok sebeplerle Hayyam'a isnat edilmiş bir eser olduğu belirtilmiştir.¹⁴ Hayyam, eserini bir dostunun tavsiyesi üzerine kaleme aldığını belirtir.¹⁵ O böyle diyorsa da bu eserin gerçekte Melikşah'ın ölümünden kısa bir süre sonra, Türk padişahlarından biri için yazıldığı ve Melikşah'ın başlattığı rasathane inşası çalışmalarının tamamlanmasını telkin etmek istendiği iddia edilmiştir.¹⁶ Asror Samad da bu doğrultuda görüş bildirmiştir. Bunu özetleyerek aktaralım: "Hayyam, kendisi ve diğer bazı alimlerin Çalışmaları için inşasına başlanan rasathanenin, Melikşah ve Nizam'ül-mülk'ün ölümünden sonra yarım kalması üzerine bu işi teşvik için *Nevrûz-nâme*'yi kaleme almıştır."¹⁷

Nevrûz-nâme'de eski İran destan kültürü, özellikle Şeh-nâme'nin etkisini hissederiz. Nitekim M. Minevî de Hayyam'ın bu eserde İran'ın esâtîrî ve tarihi şahlarının adet ve işlerinin Şeh-nâme'deki rivayetlere uygun olarak nakledildiğini ifade eder.¹⁸ Minevi, *Nevrûz-nâme*'de görülen bazı ifade düşüklükleri ile tarihi ve edebi yanlışlara bakarak eserin araştırma yapılmadan, çalakalem yazılmış olduğu hük-

¹¹ Rüşdü Şardağ, *Bütün Yönleriyle Hayyam Rubaileri*, İstanbul, MEB, 1985, s. 17.

¹² H. Suter, "Celali", *İslam Ansiklopedisi* III, İstanbul, MEB, 1997, s. 59.

¹³ Umar Hayyam, *Navruznomi*, Tercüme: Urfon Otaconov, 1990, Taşkent, s. 1-78.

¹⁴ V. Minorsky, "Ömer Hayyam" (tashih ve ikmal: Ahmed Ates), *İslam Ansiklopedisi*, IX, 1997, s. 475.

¹⁵ Umar Hayyam, *Nevrûz-nâme*, s. 1.

¹⁶ a.e., s. 24, (Dibaçe).

¹⁷ Umar Hayyam, *Navruznomi*, s. 8.

¹⁸ Umar Hayyam, *Nevrûz-nâme*, s. 23, (Dibaçe).

müne varır.¹⁹ Gerçekten de bu eserde bir ilim ehlinde beklenilmeyecek hatalar göze çarpmaktadır. Mesela bir yerde şarap övülürken buna Kur'an-ı Kerim'den delil getirilmeye çalışılmıştır.²⁰ Yine Hayyam, Türk, Rum ve Acem meliklerini aynı soydan (Feridun'un evlatlarından) sayarak bunların, hatta dünyadaki herkesin onun (Feridun'un) soyundan olması hasebiyle bu padişahların geleneklerini sürdürmeleri (nevrûzu kutlamaları) gerektiğine işaret etmektedir.²¹

Hayyam'ı bu eserde Türklere karşı müspet bir tutum içinde buluruz. Atın hünerlerinin anlatıldığı bölümde Efrasiyab'a ait olduğu belirtilen bir söz Türkçe olarak nakledilmiştir: "At irge andag kim gökke ay."²² Bu sözü Türkiye Türkçesine "Ay, gök için ne ise, er için de at odur." şeklinde aktarabiliriz. Bir başka yerde de eskiden Acemlerin dünyaya hükmetmeleri sebebiyle atın hüner ve ayıplarını daha iyi bildikleri, bugün (*Nevrûz-nâme* yazıldığı zaman) ise dünyaya Türklerin hükmettiği, bu sebeple bunu en iyi Türklerin bildiği ifade edilmektedir.²³ Minevi, Hayyam'ın bu üslubunu eserin Türklerin saltanatı zamanında bir Türk Padişahı için yazılmış olmasına bağlamaktadır.²⁴

NEVRÛZ-NÂME'NİN MUHTEVASI

Nevrûz-nâme'de ilk olarak nevrûzun ortaya çıkışı üzerinde durulur: "Güneşin iki hareketi vardır. Birisi şöyledir: Güneş, her 365 gün (gece-gündüz) ve günün (gece-gündüzün) dörtte birinde Hamel (Koç) burcunun birinci dakikasında geri gelir (devrini tamamlar) ve tekrar aynı vakitte dönemez (Sonraki devrine biraz farkla başlar).²⁵ Her sene bu müddetten biraz daha azalır.²⁶ Cemşid, bugüne "nevrûz" ismini verdi ve halk da bunu kabul etti."

Hayyam bu bilgiyi verdikten sonra eski Acem padişahlarının ay ve yıl hesapları konusundaki çalışmalarından bahseder: "Rivayete göre Acem şahlarından I. Keyumers, yılın günleri ve aylarına isim vererek tarih düzenlemek istedi. O gün sabah, güneşin Hamel burcunun ilk dakikasına girdiğini gördü ve Acem mubedlerini (mubed. Zerdüştlerin ruhani ileri gelenleri ve kahinleridir) toplayarak yıl hesabının bu zamanda başlamasını emretti. Böylece bu karar yürürlüğe girmiş oldu."

Mubedler, İzid'in 12 ferişte yarattığını bunlardan dördünün göğü ve orada bulunanları ehrimenlere karşı korumaları için göğe, dördünün de ehrimenleri Kaf Dağından beriye geçirmemek üzere dünyanın dört bucağına gönderildiğini, dördünün ise yer ve gökte gezerek insanları ehrimenlere karşı korumak üzere görevlendirildiğini anlatırlar.

¹⁹ a.e., s. 26, 29, (Dibaçe).

²⁰ a.e., s. 61.

²¹ a.e., s.10.

²² a.e., s.52.

²³ a.e., s.55.

²⁴ a.e., s. 24, (Dibaçe).

²⁵ M. Minevi'nin hazırladığı *Nevrûz-nâme*'nin metni yukardaki gibi iken, hamış kısmında eserin Berlin Devlet Kütüphanesindeki nüshaya işaretli fiilin olumlu şekli (dönebilir anlamında) verilmiştir. (s. 2). *Nevrûz-nâme*'nin Urfon Otaconov tarafından yapılan Özbekçe tercümesinde de cümle olumlu olarak ("...aynı vakitte döner" şeklinde) biter. Umar Hayyam, *Navruznama*, s. 11.

²⁶ Minevi, "Havâşî ve Mulâhazât-i Nâşir" kısmında şöyle bir açıklama getirmiştir: Güneşin seyri 365 gün ve yaklaşık 6 saatten 11 dakika eksik bir sürede (365 gün, 5 saat ve 49 dakika) tamlanır. Mesela güneş bu yıl günün ilk saniyesinde Hamel burcunun ilk dakikasına girmişse, bir yıl sonra, dönüşünü tamamlayan güneş, 366 günün 5 saat 49 dakikası içinde Hamel'in başına ulaşır. Dört senenin sonunda ise 366 günün bitiminden 44 dakika önce dönüş tamamlanır. Böylece her yıl 365 gün ve bir günün dörtte biri kadar olan süreden 11 dakika azalmaya devam eder. 1461 yıl sonra yeniden günün ilk saniyesinde Hamel burcunun ilk dakikasına girilir. Omar Hayyam, *Nevrûz-name*, s. 79.

Bu arada *Nevrûz-nâme*'de dünyanın konumu hakkındaki (Zerdüştiliğe ait olduğu anlaşılan) inanışlardan da bahsedilir: İzidin (Zerdüştilerin tanrı yerine kullandıkları söz) güneşi ışıktan yarattığına ve onun ışıklarından bir ışık olduğuna inanan halkın bunun için güneşi yüceltip saygı gösterdiği ifade edilir. Eser şöyle devam eder: "İzid, güneşin ışığının ve faydasının her şeye ulaşması için ona harekete geçmesini buyurunca güneş, Hamel burcunun başından çıkar ve gök onu döndürür. Bu şekilde karanlık aydınlıktan, gece de gündüzden ayrılır. Bu da dünya tarihinin başlangıcı olur.

Güneş, 1461 yıl sonra aynı gün ve dakikada geri döner. Bu müddet içerisinde Müşteri ve Zuhal, 73 kez yakınlaşır. Buna "kırân-ı asgar" denir. Bu yakınlaşma, 20 yılda bir olur. Devrini tamamlayarak bu mevkiye gelen güneş, Koç burcunun başında harekete geçince dünyanın hali değişerek yeni şeyler meydana gelir. Acem padişahları güneşi yüceltmek için bugünü belli ederek bu zamanda bayram kutlamaları yapılmasını adet haline getirdiler."

Yine *Nevrûz-name*'ye göre, "Keyumers, 365 günde güneşin bir defa döndüğü güneş yılını her biri 30 günden ibaret olan 12 aya böler. Her aya isim verir ve İzid tarafından dünyaya gönderildiğine inanılan 12 ferişteyi bunlara tayin eder (bağlar).²⁷ Sonra 365 gün ve bir günün dörtte birinin geçmesiyle büyük devrin tamamlanmasına "Büyük yıl" ismini vererek bunu dört bölüme ayırır. Bu ayların isimleri şu şekildedir:

1. Ferverdîn, 2. Urdibehîşt, 3. Hurdâd, 4. Tîr, 5. Murdâd, 6. Şehriyor, 7. Mihr, 8. Âbân, 9. Âzer, 10. Dey, 11. Behmen, 12. İsfendârmuz.

Keyumers, yılı bu şekilde on iki kısma bölerek tarihi başlatır. Keyumers'ten sonra Hûşeng, Tahmuras, Cemşid, Zahhak (Buyurasp), Feridun sırayla padişah olurlar ve çeşitli faaliyetlerde bulunurlar. Bunlardan Tahmuras güneşe tapanların dinini kabul eder."

Eser, daha sonra özetle şöyle devam eder: "Cemşid de nevrûzun etkinliklerle kutlanmasını sağladı ve söz konusu güne "nevrûz" ismini verdi. Cemşid'in soyundan olan Feridun, Mihregan'ı (Güzdeki itidâl bayramı, 21 mihrde) da kabul etti. Tahta oturduğu günü de Sedde bayramı (10 behmende, nevrûz'a 50 gün kala yapılır). ilan etti. Feridun, ayrıca Hazret-i İbrahim'in dinini kabul etmişti. Ülkesini çocukları arasında paylaştıran Cemşid, Ceyhun'dan Çin u Mâçîn'e kadar Türkistan'ı Tur'a, İran toprağı ve kendi tahtını da İric'e verdi. Türk, Rum ve Acem melikleri de Feridun'un soyundan gelmiştir.

Daha sonraki zamanlarda Güştasp padişah iken Zerdüşt ortaya çıkar ve bu padişah, Mecusiliği kabul eder. Güştasp, Akrep burcu girdiğinde kabisa etmeyi emreder ve Seretan burcunun başından itibaren nevrûzu kutlamaya başlar. Bunun sebebi Seretan'ın çalışma için saadetli bir burç olduğu şeklinde izah edilir. Bu adet Zülkarneyn zamanına kadar devam eder. Erdeşir Pâpekân zamanına kadar kabisa yapılmaz. Erdeşir, bunu yeniden başlatır. Bu da Nuşirvan zamanına kadar sürer. Nuşirvan, Eyvân-ı Medâyin (Kisrâ tâkı da denilen meşhur bina) tamamlanınca adet üzere nevrûzu kutlar ama kabisa kaldırır. Bu durum Me'mun zamanına kadar böyle devam eder. Memnun, güneşin Hamel burcuna girdiği zamanda nevrûz yapılmasını emreder. Bunu belli bir düzene sokmak için Zic-i Me'munî tertip edilir. Vezir el-Mütevekkil (Muhammed bin Abdül-melik) zamanında tekrar kabisa yapılmaya başlanır. Sistan emiri Halef bin Ahmed ise

²⁷ *Nevrûz-name*'nin Özbekçe tercümesinde aylara izidin gönderdiği söylenen 12 feriştenin isminin verildiği ifade edilmiştir. Urfon Otaconov, *Navruznama*, s. 12. Minevi ise bu ay isimleri hakkında şöyle der: "Bu on iki aydan birine (dey ayı) tanrı adı, altısına (urdibehîşt, hurdad, murdad, şehriyor, behmen, spendarmuz) altı yakın feriştenin ismi, geriye kalan beş tanesine ise beşizid, yani ulvî ve süfliz güçlerin koruyucusu olan küçük feriştenin ismi verilmiştir." Omar Hayyam, *Nevrûz-name*, s. 83.

başka bir kabisa ortaya çıkarır. Bugün gördüğümüz 16 günlük fark buradan kaynaklanmıştır. Nihayet Said Mu'înuddin Melikşah'ın kabisa yapılıp yıl hesabının eski haline döndürülmesi için topladığı alimler, nevrûzu ferverdin ayna alırlar. Ama padişahın ömrü vefa etmeyince kabisa çalışmaları tamamlanamaz.”

Nevrûz-nâme'de mubedlerin mubedinin gelip nevrûz hediyesi sunmasının anlatıldığı kısa bölüm şöyledir: “Keyhusrev zamanından son Acem padişahı Yezdigurd zamanına kadar şöyle bir adet süregelmiştir: Nevrûz günü padişah ailesinden olmayan, ancak rütbe olarak birinci sırada bulunan mubedler mubedi, şarap dolu altın kadeh, yüzük, dirhem ve padişah dinarı, bir kucak arpa başağı, kılıç, ok-yay, divit-kalem, bir at, bir kartal ve güzel yüzlü bir köle getirip Fars diliyle methiyeler söyler; tebrik ve şükranlarını bildirirmiş. Sonra diğer yüksek rütbeli devlet erkânı sırayla hizmete hazır olduklarını bildirirlermiş. Mubedler mubedi, dileklerini ifade ettikten sonra kadehi melikin bir eline, arpa başağını da diğer eline verdikten sonra dinar ve dirhemi tahtın önüne koyarmış.”

Bundan sonra mubedler mubedinin dilekleri kısa bir bölümde anlatılır. Ömer Hayyam nevrûz konusunda bunları anlattıktan sonra padişaha takdim edilen nesnelere her birinin özelliklerini ayrı bölümler halinde övücü sözlerle anlatmıştır. Hayyam, aynı övücü sözlerini içki için de sarf eder.

SONUÇ

Nevrûz-nâme'nin muhtevasını özetleyerek anlatmaya çalıştık. Bu eserde Hayyam'ın, nevrûzu büyük bir benimseme ile anlattığını görüyoruz. Sadece nevrûzu değil, eski İran inanışlarını, destanî şahsiyetler çevresinde oluşmuş rivayetleri büyük bir ciddiyetle, aynı üslubu devam ettirerek anlatmaktadır. Eserde geçen “îzid ve yezdân” gibi kelimelerle eski İran inanışlarında kullanıldığını gördüğümüz ay isimleri ve Türk kültürüne bile girmeyi başaran “Kaf Dağı” gibi bazı motiflere dikkat ettiğimizde, eski İran kültürünün İslamiyet sonrası devirlerde de yerine göre ve belirli ölçülerde kendine kullanım alanı bulduğunu görürüz. Şöyle ki “îzid” ve “yezdân” kelimeleri, günümüz Farsçasında da “ilah” kelimesini ifade etmek için kullanılmaktadır. Özellikle *Nevrûz-nâme*'de anlatıldığına üzere Keyumers'in yılın 12 ayına verdiği isimlerin bugün bile İran'da aynen kullanılıyor olması, Acem kültürünün nevrûzla ilişkisinin derecesini göstermektedir. Ayrıca nevrûz kavramı etrafında oluşan kabisa ve mihregan gibi etkinliklerin eserde anlatılması, bunların eskiliğini gösterdiği gibi nevrûzun İran'da toplum yaşayışına nüfuzunun genişliğini de ifade etmektedir. Güneşin nevrûzun ortaya çıkışındaki rolünü biliyoruz. *Nevrûz-nâme*'de güneş ve halkın güneşe bakışıyla ilgili olarak verilen bilgiler nevrûzun eski İran inanışlarıyla ilgisini akla getirmektedir. Yine bu eserde yıldızlar ve yıldızların birbirine yaklaşmasının (kırân) anlatılması, Eski Türk Edebiyatında yıldızlarla ilgili olarak karşımıza çıkan bazı bilgilerin kaynakları hakkında bize fikir verebilir.

İran'da olduğu gibi, Farsça'nın (Peştuca ile birlikte) resmi dil olarak kullanıldığı Afganistan'da da yılbaşı nevrûzla başlamakta ve sene, güneş yılına (Hicri şemsi) göre düzenlenmiş bulunmaktadır. İran dışındaki coğrafyalarda da nevrûzun böylesine ilgi görmesi şaşırtıcı bir manzara arz etmektedir.

Bütün bu anlatılanlar, *Nevrûz-nâme*'nin sadece nevrûzun değil, kültürümüzle ilgili daha birçok meselenin aydınlatılmasına yardımcı olacak ipuçları taşıdığını göstermektedir.